

*LITERATURA ROMÂNĂ VECHIE. PRIORITĂȚI
ALE CERCETĂRII ACADEMICE ACTUALE*

Gh. Chivu*

1. Colocviul Național de Literatură română veche¹, este, în intenția organizatorilor, dincolo de o reuniune științifică de profil, în care specialiști de ținută prezintă rezultate ale investigațiilor proprii, o încercare de identificare a problemelor ridicate de cercetarea și de valorificarea literaturii române vechi într-o perioadă de evidentă și marcată criză a cercetărilor umaniste. Perioadă în care se constată o scădere dramatică a numărului de specialiști, dispariția unor domenii de cercetare, diminuarea drastică a alocațiilor bugetare necesare pentru investigarea, respectiv pentru valorificarea fondului documentar existent sau pentru efectuarea unor cercetări, în biblioteci și în arhive românești și străine, în vederea descoperirii de texte și documente noi.

În anunțul inițial al Colocviului, propunerile organizatorilor vizau, în aceste condiții, câteva chestiuni științifice esențiale privind vechiul nostru scris literar, precum:

– *conceptul de literatură veche*, cu implicații asupra perioadei de timp acoperite și a limbilor în care sunt redactate textele;

– *locul textului religios în cadrul vechii noastre culturi scrise și relația lui cu scrisul laic*;

– *stabilirea componentelor și a formelor vechii noastre literaturi* (a variantelor stilistice sau culturale – cu relevarea specializării formale și textuale impuse de destinatar, a locului aparte ocupat în scrisul științific și tehnic de lucrările didactice, respectiv de acelea consacrate activității iluministe de popularizare a științei);

– *identificarea genurilor și speciilor literaturii beletristice*, etapă preliminară absolut necesară pentru a stabili istoria acestora și relația existentă între scrierile laice și cele religioase în cadrul vechii noastre culturi scrise;

– *analiza conceptului de text și a conceptului de autor în cultura românească veche*;

– *discutarea*, în consecința analizei precedent menționate, *a conceptelor de originalitate și de paternitate în scrisul vechi românesc*, pentru a putea demonstra valoarea literară a unor scrieri redactate, prelucrate sau doar traduse cu respectarea altor cerințe și prin utilizarea altor tehnici retorice și stilistice decât cele cunoscute în literatura modernă;

* Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” al Academiei Române.

¹ Articolele cuprinse în această rubrică au fost prezentate în cadrul Colocviului Național „Literatura română veche. Priorități ale cercetării actuale”, ce a avut loc între 27 și 28 iunie 2013, în București.

- *identificarea tendințelor manifestate în prezent în cercetarea și valorificarea literaturii noastre vechi;*
- *discutarea modului actual de publicare a vechilor noastre monumente literare și sublinierea importanței avute de editarea științifică a textelor;*
- *analiza locului ocupat de istoria literaturii române vechi, respectiv de istoria scrisului nostru literar în știința și în învățământul filologic actual.*

Obiective, desigur, prea numeroase, imposibil de cuprins într-o singură reuniune științifică, dar obligatoriu de avut în vedere de către specialiști, deopotrivă profesori și cercetători, în încercarea de a identifica cele mai bune mijloace de influențare a modului actual, nu întru totul adecvat, de studiere a literaturii române vechi, în sensul cel mai larg al termenului, și de pregătire a viitorilor cercetători.

Consecință firească a reunirii actualilor specialiști în domeniu, din ce în ce mai puțin numeroși și tot mai puțin motivați să abordeze un domeniu de cercetare deloc facil, colocviul ilustrează dorința de a stabili în comun, doar reunirea forțelor putând duce în aceste momente la rezultate cu valoare de generalitate, programe de perspectivă absolut necesare pentru menținerea studiului cărții vechi românești în forma și la nivelul corespunzătoare rolului pe care aceasta l-a jucat în conturarea specificului culturii noastre naționale.

2. Literatura românească veche, realitate complexă al cărei ultim determinativ înseamnă, dincolo de plasarea în precedența literaturii moderne, tradițional, conservator, dar nicidecum caduc, depășit și, în consecință, de neabordat sau necesar de abandonat, cum cred unii dintre contemporanii noștri, literatura românească veche deci avea, cum bine se știe, două componente, religioasă și laică, inegale ca dezvoltare în etape diverse ale vechii noastre culturi scrise și cu totul disproporționat studiate în istoriile scrisului nostru literar. După ce, în secolele precedente epocii iluministe, scrisul religios a fost dominant, scrisul laic devine, de la mijlocul veacului al XVIII-lea, tot mai important, tot mai diversificat și mai influent, transformându-se, în epoca modernă, în componenta de bază, permanent înnoită, structural și stilistic, a scrisului nostru literar.

Indiferent de pondere și de căile de pătrundere în spațiul românesc, scrierile laice și cele religioase aveau însă, până spre 1750, aceleași caracteristici formale, lingvistice și de structură, și chiar ilustrați aceleași atitudini și aceeași poziție față de materie, respectiv față de tipul de abordare retorică a acesteia.

Ambele tipuri de text ilustrați, desigur, prin traduceri literalismul vechii noastre culturi scrise, depărtarea de model, originalitatea în sensul modern al termenului fiind astfel mai degrabă întâmplătoare, și nu căutată, voită, programatică. Adaptarea la destinatar sau așa-numita „autohtonizare” indicau de aceea în primul rând o selecție și mai puțin o intervenție în textul-sursă (fără ca adăugirile și eliminările să lipsească), chiar în scrieri de tip științific. Însemna aceasta în primul rând formă modificată și mai puțin dezvoltare sau adăugire de conținut, modificările față de original fiind făcute potrivit unor scopuri formative bine gândite și în conformitate cu anumite rigori retorice și ele bine asimilate, pentru a

crea un echivalent cultural corect și necesar al originalului. Iar creația în sau după model tindea să individualizeze aproape exclusiv scrisul laic, unde această individualizare rezulta în primul rând din atitudinea stilistică, posibil de remarcat în plan sintactic și retoric și mult mai puțin, până pe la 1700, în compoziție, în vocabular sau în limbajul figurativ.

Autorul era atunci cu rare excepții traducător mai mult sau mai puțin avizat, pus în slujba și rămas de aceea în umbra textului. Iar originalitatea consta de obicei în abilitatea adaptării și în capacitatea de a utiliza mijloacele stilistice, figurative dar mai ales de construcție, singurele apte să pună în evidență, pentru traducător, cultura sa și abilitatea exercițiului asumat.

Desigur, cu excepțiile de rigoare, semnificativ individualizate, cum s-a întâmplat prin versificarea *Psaltirii* de către Dosoftei, primul act major de valorificare creatoare a modelului religios, sau prin prelucrarea și înnoirea prediciei, marcate definitiv de Antim Ivireanul, care a regândit funcția, locul și rolul citatului biblic sau al pericopei evanghelice.

O bună cunoaștere a literaturii noastre vechi impune de aceea nu doar studierea operelor originale, puțin numeroase în ansamblu, sau abordarea tematică a celorlalte scrieri, ci și identificarea genului și a speciei ilustrate de ele, stabilirea relațiilor avute cu sursa, respectiv gradul de depărtare față de aceasta. Totul trebuind întreprins în cadrul unei investigații diacronice, subordonate, credem noi, stilurilor vechii noastre culturi scrise, beletristic, tehnico-științific sau juridico-administrativ, stiluri existente și atunci, chiar dacă având alte caracteristici de detaliu și altă dezvoltare. Și beneficiind obligatoriu de datele oferite de filiația, de paternitatea, de datarea textelor, contribuții necesare ale filologiei autentice la investigarea vechiului nostru scris literar, dar și de cunoașterea în detaliu a limbii române literare vechi, a vechii retorici și chiar a unui dorit, dar încă nerealizat inventar de figuri specifice scrisului beletristic al epocii, figuri originale sau preluate, respectiv adaptate prin traducere, individuale sau doar catacretice. (Un dicționar cuprinzând aceste figuri, frecvent utilizate în scrisul religios, trecute apoi în scrisul laic și imitate în exprimarea uzuală, ar fi un excelent instrument de lucru, necesar pentru evidențierea modului în care numeroase catacreze au redevenit figuri de gândire autentice.)

*

Scrisul religios, ignorat sau doar marginalizat în unele istorii ale literaturii române vechi din cauza lipsei de originalitate, în sensul modern al conceptului, ar trebui de asemenea studiat ca sursă de inspirație sau ca model stilistic, mai ales dacă se acordă importanța cuvenită distincției, productive din multe puncte de vedere, inclusiv din acela al posibilității de depărtare de sursă și de intervenție formală în text, între cartea de slujbă și cea de lectură bisericească, între scrisul canonic și cel apocrif.

Scrisului religios trebuie să îi stea în continuare alături, în preocupările specialiștilor, scrisul științific și cel juridic, ambele având deopotrivă variante laice și variante religioase, aceasta pentru a se realiza o valorificare globală a textelor

ilustrative păstrate din cultura noastră veche, dar și pentru a putea identifica influențele reciproce, precum și circulația structurilor de text și a figurilor.

Când fac această afirmație, mă gândesc, spre exemplu, la primele forme ale parodiei apărute timpuriu în scrisul lui Dimitrie Cantemir² și la perpetuarea lor în câteva texte literare din veacul al XVIII-lea (între acestea pseudo-rețetele păstrate în fondurile Muzeului Bruckenthal³, dar mai ales încă insuficient studiată *Occisio Gregorii Vodae*⁴). Nu pot ignora însă influența scrisului beletristic sau prezența figurilor și a structurilor retorice perfect adaptate scopului urmărit în acte particulare vechi, precum scrisoarea atribuită lui Cocișel⁵ sau aceea alcătuită în toamna anului 1599 de către mitropolitul Eftimie al Târgoviștei în numele boierilor care doreau înlăturarea lui Mihai Viteazul⁶. Ambele aceste ultime scrisori demonstrând că încă din veacul al XVI-lea limba noastră literară avea registre stilistice bine individualizate, că textele se diferențiau stilistic, tematic și după apartenența la scrisul religios, respectiv la cel laic, iar nu doar prin faptul că erau traduse, respectiv originale.

*

O cercetare atentă a vechilor noastre scrieri literare ar trebui să ducă apoi la identificarea și la studierea celor mai vechi producții de tip folcloric consemnate în scris. Nu am în vedere doar descântecetele, multe traduceri sau adaptări culte, tot mai bine cunoscute în ultima vreme⁷, ci și alte specii, narative sau lirice, esențialmente folclorice sau doar subsumate ulterior creației populare. Cunoașterea și publicarea adecvată a acestora ar permite nu numai elaborarea unei istorii a folclorului literar, ci și identificarea cu argumente greu de combătut a bănuitelor modele folclorice utilizate, între alții, de către Dosoftei, pentru versificarea unora dintre psalmii tipăriți în 1673⁸, de către Dimitrie Cantemir, în conturarea unor portrete sau în redactarea unor „elegii trăghicești” cuprinse în *Istoria ieroglifică*⁹, de către

² Gh. Chivu, *Limba română de la primele texte până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, București, 2000, p. 145–152.

³ Idem, *Versuri satirice cu pretext medical în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Limba română”, XXXIII, 1984, nr. 2, p. 133–136; cf. G. Brătescu, *Versuri goliardice românești tipărite acum 250-300 de ani*, în „Limba și literatură”, 1983, vol. III, p. 346–342.

⁴ Gh. Chivu, *op. cit.*, p. 149–150; idem, *Fapte de limbă vorbită în „Occisio Gregorii Vodae”, prima piesă de teatru scrisă în limba română*, în *Modernitate și interdisciplinaritate în cercetarea lingvistică. Omagiu doamnei profesor Liliana Ionescu Ruxăndoiu*, București, 2012, p. 135–142.

⁵ Al. Rosetti, *Câteva precizări asupra literaturii române*, București, 1972, p. 12; Grigore Brâncuș, *Fapte de limbă vorbită într-un text de la 1600*, în *Studii de istorie a limbii române*, I, București, 2007, p. 48–52.

⁶ *Documente și însemnări românești din scolul al XVI-lea*, București, 1979, p. 111–113.

⁷ Vezi Emanuela Timotin, *Descântecetele manuscrise românești (sec. al XVII-lea – al XIX-lea)*, București, 2010.

⁸ Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, I. *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, Ediția a doua, revăzută și adăugită, București, 1971, p. 157; cf. Mihai Dinu, „Bătrânul poet dintâi” – *incursiune în poezia și poetica dosofteiană*, București, 2007, p. 32–58.

⁹ Gh. Chivu, *Modele stilistice de origine folclorică în „Istoria ieroglifică”*, în „Analele Universității de Vest din Timișoara”, Științe filologice, XLVIII, 2010, p. 135–144.

autorul primei noastre piese de teatru, *Occisio Gregorii Vodae*¹⁰, și chiar de către Ion Budai-Deleanu, în unele pasaje din *Țiganiada*¹¹. Sau, din altă perspectivă, în stabilirea unei paremiologii vechi românești, sursă de inspirație pentru marii cronicari, evaluatori avizați ai comportamentului unor personalități istorice, sau izvor greu de estimat acum pentru *Pildele și povăturile* lui Iordache Golescu.

3. Literatura română veche, ilustrată prin scrieri redactate în limba română, dar și în alte limbi de cultură ale vremii, slavonă, latină, polonă sau neogreacă, alcătuite în spațiul românesc anterior sfârșitului veacului al XVIII-lea, trebuie deci atent și cu folos „recitită”, cum numea acest proces regretatul profesor Dan Horia Mazilu¹². „Recitită” cu știință și deschidere, fără prejudecăți și fără obiective prestabilite, pentru a putea face o reevaluare corectă a textului, ca unitate de bază, dar și a ansamblului, deloc uniform, în ciuda aparențelor, ansamblu ilustrat prin opera datorată personalităților literare cunoscute, dar și prin totalitatea scrierilor adesea anonime subsumate unui anumit stil.

Este însă nevoie, pentru ca această „recitare” să își atingă scopul, de elaborarea sau de actualizarea unor lucrări de sinteză, absolut necesare.

Nu am desigur în vedere o nouă ediție a *Istoriei literaturii române* consacrate epocii vechi¹³, mai greu de realizat acum ca lucrare colectivă decât ca operă critică individuală. Mă gândesc însă la o ediție modernă, revizuită, completată și adnotată a *Bibliografiei vechi românești*¹⁴, dublată de un la fel de util și necesar *Catalog național al cărții românești manuscrise*¹⁵; și la o sinteză consacrată *Începuturilor prozei artistice românești*, știind că excelenta *Dimineața poezilor*¹⁶ urmează să apară în curând într-o ediție revăzută și augmentată, iar o istorie a poeziei, respectiv a versificației românești există deja¹⁷.

¹⁰ Idem, *Fapte de limbă vorbită în „Occisio Gregorii Vodae”, prima piesă de teatru scrisă în limba română*, loc. cit.

¹¹ Ovidiu Bârlea, *Folclorul în „Țiganiada” lui I. Budai-Deleanu*, în *Studii de folclor și literatură*, București, 1967, p. 497–667.

¹² Dan Horia Mazilu, *Recitind literatura română veche*, I–II, București, 1994–1998.

¹³ *Istoria literaturii române*, I. *Folclorul. Literatura română în perioada feudală (1400–1780)*, București, 1964.

¹⁴ Corecțiile aduse în timp *Bibliografiei românești vechi*, alcătuite de Ioan Bianu, în colaborare cu Nerva Hodoș și Dan Simonescu (I–IV, București, 1903–1944), fac nu doar posibilă, ci și necesară această reeditare.

¹⁵ Cataloagele în care sunt descrise diferite fonduri, mai mult sau mai puțin importante (cel mai cunoscut astfel de catalog este cel întocmit de Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești, BAR*, I–IV, București, 1978–1992), sau tipuri de manuscrise (vezi, între acestea, Ioachim Crăciun, Aurora Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne (sec. XV–XVIII) privind istoria României*, București, 1963), nu suplinesc, ci dimpotrivă, arată necesitatea elaborării unui repertoriu național al cărții manuscrise.

¹⁶ Volumul consacrat de Eugen Simion primilor noștri poeți (*Dimineața poezilor*, București, 1980) a cunoscut deja două reeditări (în 1995 și 1998).

¹⁷ L. Gáldi, *Esquisse d'une histoire de la versification roumaine*, Budapest, 1964 (reluată în *Introducere în istoria versului românesc*, București, 1971); Mircea Scarlat, *Istoria poeziei românești*, I–II, București, 1982–1984.

Câteva sinteze bibliografice și ele necesare ar trebui să aibă ca subiect *Bibliografia literaturii române vechi*, pandant necesar al *Enciclopediei literaturii române vechi*, proiect având din păcate vechime, care a fost totuși dus la final cu sprijinul unor cercetători devotați filologiei, dar și al *Dicționarului cronologic al literaturii române vechi*, și el inclus recent în planul de cercetare al Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”¹⁸, dar urmând a fi realizat prin colaborare în primul rând cu Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, din cauza personalului științific mai mult decât insuficient.

Publicului larg, depărtat de literatura veche prin maniera de regulă inadecvată de predare în școală a unei materii nu totdeauna înțelese și nici corect evaluate în perspectiva evoluției și a rolului avut de vechiul nostru scris beletristic, îi sunt apoi necesare, dincolo de ediții de referință, realizate după toate rigorile muncii științifice, volume selectivă, incluzând *pagini alese* din scrisul vechi românesc sau texte ilustrative, originale, dar și traduse, pentru diverse genuri și specii literare.

Pentru toate aceste reale sau doar posibile proiecte este însă nevoie de specialiști și de fonduri, nu doar de așteptări și de speranțe.

Iar pentru pregătirea acestor specialiști facultățile filologice, institutele academice de profil și marile biblioteci trebuie să elaboreze urgent programe de învățământ și de perfecționare valide. Fără specialiști fondurile documentare cunoscute vor rămâne necercetate, iar monumentele literare încă nedescoperite își vor aștepta în zadar și pentru foarte mult timp cercetătorii avizați.

Forurile competente trebuie să înțeleagă apoi că, în absența fondurilor necesare, o componentă definitorie a culturii naționale nu va mai putea fi în curând studiată, iar consecințele asupra înțelegerii sensului evoluției noastre culturale și istorice vor fi deosebit de grave.

ABSTRACT

The study reviews the issues raised by the investigation and reevaluation of old Romanian literature during a time of pronounced and noticeable crisis of humanistic research and outlines the objectives for the Romanian philologic research.

Keywords: old Romanian literature, philology, history of literature, diachronic research.

¹⁸ Existența unui astfel de dicționar, publicat tot sub egida Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” (*Dicționar cronologic. Literatura română*, coordonatori I. C. Chițimia și Al Dima, București, 1979) precum și a lucrărilor de sinteză de tipul *Dicționarului literaturii române de la origini până la 1900* (București, 1979), respectiv *Dicționarului general al literaturii române* (coordonator general Eugen Simion, I–VII, București, 2004–2009) facilitează realizarea unui astfel de proiect.